

alan macfarlane

japonsko
za zrcadlem

Copyright © Alan Macfarlane, 2007, 2008

Translation © Barbora Scheinherrová, Pavel Černovský, 2013

Cover and layout © Lucie Mrázová, 2013

ISBN 978-80-87162-65-1

1. Do zrcadla

Jako většina dobrých věcí začalo mé bádání náhodou. Na začátku devadesátých let mi Britská rada nabídla stipendium hostujícího profesora na cestu do Japonska. Rada si přála vyslat britského akademika, aby strávil měsíc či dva v Japonsku, kde by on či ona uspořádali několik přednášek a navázali kontakty. Zeptali se, zda bych měl zájem. Zaujalo mě to, protože jsem četl o Ainuech v severním Japonsku a přál jsem si je navštívit. Kromě toho jsem při četbě narazil na společné rysy Anglie a Japonska. Dozvěděl jsem se, že oficiální pozvání přišlo od profesora Keničiho Nakamury z Právnické fakulty Univerzity v Hokkaidó. Později jsem zjistil, že mne pozval na naléhání své ženy Tošiko, již zaujala kniha o lásce a manželství v Anglii, kterou jsem napsal. Pozvání jsem přijal.

Před naší první návštěvou jsem o Japonsku věděl velmi málo. Věděl jsem, že je to dlouhý, úzký pás ostrovů východně od Číny. Domníval jsem se, že je víceméně malou verzí Číny. Věřil jsem, že po většinu své historie používalo Japonsko zhruba stejný jazyk, mělo podobné umění a estetiku, uspořádání rodiny, náboženství (buddhismus, konfucianismus), zemědělství a jídelníček (rýže, čaj), podobnou architekturu, a že obě země byly císařstvími. Teprve před nedávnem se od sebe odchylyly, Čína se stala komunistickou a Japonsko kapitalistickou společností.

Věděl jsem, že Japonsko je ultramoderní a dobře fungující země, domov více než jednoho sta milionů lidí. S náskokem více než dvou generací bylo prvním průmyslovým národem v Asii a druhou nej-

větší ekonomikou světa. Zdálky se zdálo být ztělesněním moderní kapitalistické vědecké společnosti, zemí s neuvěřitelně obrovskými městy, pilnými pracanty, efektivním dopravním systémem, vysoce kultivovaným uměním a řemesly. Proslavilo se svým inženýrstvím a elektronikou.

Osobně jsem žádné Japonce neznal, ale slyšel jsem, že jsou rezervovaní a že mnozí z nich nosí brýle. V minulosti byli někteří samuraji a o této části jejich dějin bylo natočeno několik vynikajících filmů. Bylo mi řečeno, že Japonci jedí poněkud zvláštní jídla, jako jsou syrové ryby, a pijí rýžové víno, které se jmenuje *saké*. V duchu tradice pak muži vedou nevázaný sexuální život se ženami, jimž se říká *gejši*.

Kdybych byl požádán o sestavení přehledu vlastních předsudků, vypadal by asi následovně. Kladná stránka by zahrnovala nádherné umění a řemesla, úžasné přístroje, skvostné chrámy a zahrady, samurajskou kulturu cti, čajový obřad a etiku, poutavé hry a dovednosti včetně zápasů *sumó* a divadla *kabuki*. K záporné by patřily chování japonské armády za druhé světové války, brutální sebevraždy, organizovaný zločin a *jakuza*, přehnaná přizpůsobivost, znečištění a městský marast, násilná pornografie. Tato kniha se pokusí objasnit pozadí všech těchto domněnek a vyvrátit některé z mých vlastních předsudků a nevědomých závěrů.

Znovu předkládám tuto směsici předsudků, protože možná souzněji s vašimi vlastními. Některé z nich možná také zastáváte, ale máte třeba jiné povědomí o věcech, které mně byly v té době neznámé a které se mezitím staly součástí světové kultury, jako jsou třeba veřejné zpívání *karaoke* nebo japonské komiksy (*manga*). Možná jste viděli některé nedávné filmy o životě v Japonsku, nejspíše filmový hit *Ztraceno v překlada* o těžkostech interkulturního porozumění. Možná nosíte v hlavě stejně pokřivený a poptelený obrázek, jako jsem měl já, když jsem se, v osmačtyřiceti letech, vydal se svou ženou Sarah do Japonska.

Nepovažoval jsem se za etnocentrika. Když jsem se přemístil z jediné kultury, již jsem znal, do kultury naprosto odlišné, nezpůsobovalo

mi to vzrůstající pocit šoku, jaký jsem zažíval při setkání s Japonskem. Je pravda, že do té doby jsem se zabýval převážně evropskou a britskou historií a kulturou a čtyřicet let jsem žil v Anglii. Ale také jsem strávil více než osmnáct měsíců v Nepálu, pětkrát tam navštívil své antropologické výzkumné pracoviště a cestou tam jsem cestoval přes Indii. Šestnáct let jsem vyučoval antropologii na univerzitě v Cambridgi, četl o kmenových, zemědělských i vyspělých kulturách světa a učil jsem a dohlížel na mnoho studentů, kteří se jimi zabývali. Nicméně nyní je mi jasné, že jsem zastával řadu z velké části nepodložených domněnek, jež ztížily porozumění tomu, s čím jsem se měl setkat.

Dá se velmi zjednodušeně říci, že když jsem se vypravil do Japonska, myslel jsem si, že existují pouze dva hlavní typy společnosti. Celistvé a z velké části na ústní tradici založené světy jako ty v Africe, Jižní Americe a Tichomoří, o nichž jsem četl, a ty v Nepálu, které jsem navštívil. Byly „čarovné“, protože nerozlišovaly nadpřirozené světy od světů každodenní skutečnosti a „zaostalé“, protože jejich hospodářství a společnost byly neoddělené. Hlavně na tato místa se zaměřovala většina antropologických studií. Byly to malé okrajové světy, jež na periferiích civilizace zápasily o udržení své jinakosti.

Civilizace s penězi, písmem, městy a komplexními technologiemi vznikly přibližně před deseti tisíci lety. Zpočátku to byly zemědělské společnosti, kde hospodářství stále podléhalo příbuzenským vztahům a náboženství a politika nebyly oddělené. Národy, u kterých byly hospodářství, příbuzenské vztahy, politika a náboženství teoreticky odděleny, se objevily před pouhými pěti sty lety jako předzvěst moderního světa.

Předpokládal jsem, že Japonsko nemá s oním neodděleným typem civilizace nic společného. Ať už by bylo jakékoli, bylo by nějakou variantou velkých civilizačních systémů světa. Francie, Anglie, Amerika, Indie nebo Čína, byť se od sebe velmi odlišovaly, srozumitelně zapadaly do podobného vzorce světové historie. I když nebyly úplně „moderní“, vykazovaly většinu prvků modernosti.

V mnohém jsem byl jako Alenka, ta sebejistá anglická měšťácká dívka, když prošla zrcadlem. Překypoval jsem jistotou, sebevědomím a fakta jsem klasifikoval na základě neprověřených domněnek. Ani mě nenapadlo, že pro takový přístup by Japonsko mohlo být výzvou. Šlo pouze o to zjistit, kam je zařadit.

Poté, co se nám cestou v Kolombu dočasně ztratila zavazadla, přistáli jsme v celkem dobré náladě v Japonsku na letišti Narita, blízko Tokia, kde jsme počkali na let do Sappora ležícího na severním ostrově Hokkaidó. Naše první dojmy, jak jsme je vyličili ve společném deníku, vypovídají o určitém zklamání z toho, že nám Japonsko připadalo tak důvěrně známé a všední.

„Vyzvednutí v Sapporu profesorem Nakamurou. Odvezl nás do města poměrně vzdáleného od letiště. Opět žádná velká překvapení. Japonci jezdí stejně jako my vlevo a silnice, domy i označení ulic atd. vypadají podobně jako v každém velkém městě Anglie.“ Univerzitní byt, který nám přidělili, byl „pěkný a v západním duchu. Nic moc tady nenasvědčuje tomu, že jsme v Japonsku. S paní Nakamurovou jsme zašli nakoupit jídlo atd. Znovu nic zarážejícího, až na výběr potravin, především ryb.“

Univerzita, rozkládající se v příjemných ulicích osázených stromy, se navenek nijak nelišila od mnohých britských univerzit. Až na překvapivou nepřítomnost počítačů. Když jsme navštívili byt profesora Nakamury, překvapilo nás, jak je malý a přeplněný, takže rodině očividně nezbývalo nic jiného než spát na zemi v pokoji, který sloužil i jako obývací. Nábytek byl jednoduchý a levný a poznamenali jsme si, že „je zvláštní vidět, že veškeré bohatství Japonska nepřineslo nijak zvlášť působivou úroveň bydlení“.

Toto jsou jen náznaky toho, s čím se mnozí návštěvníci ze Západu mohou v Japonsku setkat. Velká města jsou tam hodně podobná velkoměstům na Západě. Automobily, obchody i podzemka nám připadaly tak dobře známé, že to v nás vyvolalo pocit, že jsme přejeli na druhý konec světa proto, abychom našli zemi podobnou domovu.

Vůně, výjevy, zvuky a tvary se lišily, ale byly podobné těm, jež jsme znali.

Pocit lehkého zklamání se začal rozplývat, když jsme se dali do hovoru s našimi hostiteli a začali navštěvovat japonské instituce. Vědomí jinakosti, čehosi neznámého a zvláštního začínalo probublávat na povrch. Stejně jako v Alenčině „říši za zrcadlem“ začalo důvěrně známé nabývat méně známých, občas prapodivných rysů, z nichž každý se dal nějak vysvětlit, ale jež nás stále více udivovaly.

Svatyně, které jsme navštívili, se nezdály být místy ani čistě náboženskými, ani světskými.

1. července jsme se vypravili do šintoistické svatyně západně od Sappora. Bylo velké horko a po rychlém obědě jsme dorazili k cíli, který se nacházel na úpatí zalesněných kopců. Zde je úryvek z našeho deníku:

Ohromeni její velikostí a nádherou. Celá postavena ze dřeva se zlatou výzdobou. K našemu překvapení jsme zjistili, že tu právě probíhá bohoslužba, a podařilo se nám dostat se dovnitř a posadit se. Celé to místo vypadá jako divadelní jeviště, které je vidět i zvenčí. Nemáme tušení, jak to zvládají v zimě, ale v tuto dobu to vypadá velmi půvabně. Vnitřek podobně působivý. Kněz klečel před oltářem, monotónně prozpěvoval. Jedinými dalšími „účinkujícími“ byly tři mladé dámy. Jedna se později chopila bubnu a zbylé tančily, doprovázeny knězem hrajícím na flétnu a na buben. Ukázalo se, že „publikum“ tvoří převážně rodiče, kteří přivedli své děti pro požehnání. Podobné našemu křtu. Některé matky a babičky měly na sobě kimona [...] Dojemné vzhledem k tak honosnému prostředí, ale celkový dojem v podstatě stejný jako v anglikánském kostele. Na dvoře rozličné činnosti včetně fotografování zúčastněných a prodeje talismanů. V jednom okamžiku jsme si všimli moderních kancelářů za tradičním průčelím. Mnozí ze zúčastněných přinesli

jako dárky lahve *saké*, to aby se šintoističtí kněží činili. Pokusili jsme se prohlédnout si další budovu, o níž jsme si mysleli, že je za svatyní, ale místo toho jsme se ocitli před baseballovým stadionem, a bubínky šintoistické svatyně zanikly ve skandování fanoušků.

Zčistajasna jsme vstoupili do rituálního světa, důvěrně známého a přitom cizího, mísícího šintoismus s baseballem, účelnou funkcí se zjevně přežívajícím náboženstvím. Takový pocit nás provázal neustále, bylo to trochu jako procházet se po Cambridgi a ze shonu jedenadvacátého století vstoupit do čehosi bezčasového, středověkého a poklidného.

3. července jsme s Tošiko navštívili školu její nejstarší dcery. Strávili jsme tam téměř čtyři hodiny pozorováním dceřina vyučování a obědem s dětmi. Zapsali jsme si:

Hned po obědě bylo focení a pak jsme jim s Tošičinou pomocí pokládali otázky podobné těm, které jsme kladli nepálským dětem. Tihle desetiletí byli sebevědomí, rozhodní a ani trochu se nestyděli odpovídat na nejrůznější otázky, týkající se všeobecných vědomostí i podrobností o jejich budoucnosti – budou-li se ženit či vdávat z lásky anebo vstoupí do dohodnutého manželství [...] Na zřejmě jedinou skutečnou zvláštnost jsme narazili při otázkách o náboženství. Ptali jsme se: „Kolik náboženství v Japonsku máte?“ Jenom jedna osoba hádala čtyři nebo pět, ostatní nevěděli, co „náboženství“ znamená. Bylo nám řečeno, že tento koncept se do japonštiny nedá přeložit. Měli jsme dojem, že Japonsko je směsicí šintoismu, buddhismu a konfucianismu s trochou křesťanství, což bylo to, na co jsme se ptali. Ale když jsme se zeptali dětí, dokážou-li jmenovat zakladatele některého z těchto náboženství, pouze jedno či dvě něco napadlo. Jedno odpovědělo Buddha, ale nevědělo, jaké náboženství založil. Nikdo neslyšel o šin-

toismu a nikdo neslyšel o Konfuciovi. Tošiko nadhodila, že se to dá vysvětlit tím, že šintoismus vlastně vůbec žádným „náboženstvím“ není. Všechno velmi zvláštní a vyžadující další prozkoumání.

Zápis z 10. července líčí:

Většinu dne jsme strávili u soudu. Nejprve u Nejvyššího soudu – v Sapporu je jeden z osmi Nejvyšších soudů v Japonsku. Viděli jsme tři přelíčení. Jeden případ se týkal neplacení daní, druhý vyhrožování a třetí vloupání. Všichni tři obžalovaní měli co do činění s organizovaným zločinem, s gangstery. Poobědvali jsme se soudci nedaleko soudu ve velké hodovní síni, kde se konají i svatby [...] a později jsme šli k rodinnému soudu a zhlédli líčení s nezletilým [...] Existuje tu ona zvláštní provázanost s organizovaným zločinem a velký důraz na omluvu a zapojení rodinných členů, kteří u soudu a při jednáních lamentují. Odehrává se tu něco nezvyklého. K další zvláštnosti došlo při obědě se soudci. Když jsme se zeptali, proč trvá roky, než jsou rozhodnuty i docela jednoduché případy, řekli nám, že jako soudcové shledávají velice těžkým dospět k rozhodnutí. Život je složitý, věci nejsou černobílé. Binární rozhodnutí „vinen“ či „nevinen“ nejsou v japonském pojetí jednoduchá. Vyskytla se tam řada zajímavých narážek na skutečnosti, jež stojí za to prozkoumat.

Tyto tři soudní případy jsou pouze dokladem odlišnosti světa za zdánlivě uhlazeným a Západu přizpůsobeným zevnějškem. Takové příklady se během let nahromadily. Jak jsem Japonsko poznával v nejrůznějších souvislostech, učil se jeho historii, vstřebával jeho kulturu a později ho porovnával s Čínou, bylo mi, jako bych kráčel neznámým lesem, kde stromy přestaly být těmi, které jsem znal, a kde zvířata a ptáci patřili k neznámým druhům. Dobře známé se

stalo neznámým a rozpoznatelné se stávalo stále více nepochopitelným.

Když jsem se po první návštěvě ponořil do četby o Japonsku, přišel jsem na to, že pocit, že tomu, co jsem zažil, je těžké porozumět, je součástí velmi staré tradice. Na neobyčejné zkazky o podivném, vzhůru nohama obráceném světě můžeme narazit od raných záznamů portugalských návštěvníků ze šestnáctého století. Od sedmnáctého do počátku devatenáctého století řada holandských a německých pozorovatelů popisovala svým evropským čtenářům zvláštnost Japonska. Tito západní spisovatelé vyprávěli o podivném světě, byť se s ním většinou setkávali jen na karanténním ostrově Dedžima v nagasacké zátocce.

Obzvláště zajímavé jsou dojmy západních cestovatelů, kteří Japonsko navštívili v době reformy Meidži ve druhé polovině devatenáctého století, kdy už bylo možné po Japonsku cestovat. Zkušené cestovatelé viktoriánské doby nesdělovali jen to, že Japonsko se liší od jiných míst, jež navštívili. Tehdy již velmi zcestovalá Isabella Birdová roku 1880 prohlásila, že „Japonsko nabízí asi tolik novot jako výprava na jinou planetu“. Edwin Arnold s dlouholetými zkušenostmi z Indie napsal, že se ocitl „v novém světě, v němž se žije skoro tak zvláště a jinak, jako by se žilo na Měsíci“. Obzvláště půvabný záznam podává W. E. Griffis, který v Japonsku strávil několik let:

Průkopníkovi, jenž první pronikne mezi nový lid, je odměnou dvojí potěšení. Kromě ušlechtilé povznesenosti, jež provází putování po půdě, na niž nikdy předtím nevstoupily nohy vetřelců, působí pozorování a vstřebávání kultury tak unikátní, jako je ta japonská, coby kyslík pro duši. Cítit, že po dlouhé věky miliony příslušníků naší vlastní rasy žily a milovaly, radovaly se, trpěly a umíraly, vychutnávaly si život plnými doušky, a to všechno bez náboženství, zákonů, zvyků, stravy, oblečení a kultury, jež se nám zdají být stavebními prvky naší sociální existence, je jako procházet se živými Pompejemi.

Jedno z nejsilnějších svědectví o údivu podává Lafcadio Hearn, jenž strávil v Japonsku mnoho let, oženil se s Japonkou a přijal japonské občanství. Měl možnost pozorovat svět ještě ne úplně skrytý pod pozlátkem moderního průmyslového a městského rozvoje. Vysvětluje jak onu neobyčejnost, tak vědomí, že je cosi kouzelného na té zemi, v onom záhadném světě magické odlišnosti, jenž se nachází pod povrchem všednodenního života.

Když ji poprvé zachytíte, vyvolává (přinejmenším v některých myslích) vnější zvláštnost věcí tady tiché vzrušení, jež není možné popsat, – dojem tajuplnosti, který ve vás vyvstane, pouze když se setkáte s něčím naprosto neznámým [...] Když se pak s tímto prapodivným světem obeznámíte důkladněji, pocit cizosti, který jste měli, když jste do něj nahlédli poprvé, se nijak nezmenší. Záhy si všimnete, že i fyzické projevy lidí jsou vám cizí – že práci vykonávají zcela opačně než my na Západě [...] Tyto a další jejich činnosti, které jsou nám cizí, jsou tak neobvyklé, že působí dojmem bytostí dokonce i fyzicky natolik odlišných, že připomínají obyvatele jiné planety.

Tím, co většina pozorovatelů shledávala obzvlášť matoucím, byly paradoxy, rozpory a protiklady, jimž nebyli s to porozumět. Percival Lowell napsal:

Na co my z našeho stanoviska intuitivně nahlížíme určitým způsobem, k tomu se oni z toho svého stejně intuitivně stavějí naprosto opačně. Mluvit pozpátku, psát pozpátku, číst pozpátku, to je pouhá abeceda jejich odlišnosti. Ta převrácenost sahá hlouběji než jen ke způsobům vyjadřování, a to až k samotné podstatě uvažování. Náš způsob myšlení, jež považujeme za přirozený, u nich nenachází pochopení. Na druhou stranu praktiky, které nás zarážejí jako nesmyslné a nepřirozené, jsou jim naprosto vlastní. Mokřý deštník stavějí na držadlo místo

na špičku, aby oschnul, zápalkou škrtají směrem od sebe místo k sobě, a zdá se, že v našich každodenních životech není žádné činnosti, jakkoli nicotné, kterou by také nedělali stejně a přitom opačně. Smysl pro humor vítězí a my se stáváme hříčkou svých vlastních projevů.

Na konci devatenáctého století se Japonsko stalo průmyslovou společností, a tak se zdánlivě přizpůsobilo Západu. Mohlo by se zdát, že těžkosti s porozuměním, dojem nedefinovatelné odlišnosti, jež se odrážela v tom, jak jsme své zážitky klasifikovali, přestaly existovat. Náš údiv se ale nijak nezmenšil. Japonsko zůstává i nadále v rámci srovnávací antropologie anomálním případem, zpochybňuje naši kulturní logiku.

Ekonom Kurt Winter ve třicátých letech poznamenal:

Cizinec, který přistane na japonských ostrovech, si brzy uvědomí, že se ocitl ve světě, v němž platí vlastní zákony v každé oblasti konání i uvažování [...] smysl pro orientaci a žebříček hodnot mu lehce naruší všeobecně panující „převrácení přirozeného pořádku“, projevující se téměř systematickým zaměňováním levého s pravým, před a po, mluvení a ticha. Každé gesto, tvar nádob, větný rytmus, pravidla chování v domácnosti anebo ve školní třídě, i naaranžování květin ve váze – všechno nese nezaměnitelnou pečeť typickou výhradně pro tuto zemi.

Ruth Benedictová zaznamenala některé z těchto osobitých rysů ve své knize *Chryzantéma a meč*, napsané na konci druhé světové války:

Za posledních pětasedmdesát let, co se zavřené dveře Japonska otevřely, jsou Japonci popisováni tou nejfantastičtější sbírkou „ale také“, jakou byl kdy nějaký národ popisován [...] Japonci jsou, v nejvyšší míře: násilní, ale také nenásilní, militarističtí, ale také estetičtí, drzí, ale také vychovaní, nepoddajní, ale také

přizpůsobiví, povolní, ale také podráždění, když jsou sekýrováni, čestní, ale také proradní, nebojácní, ale také ostýchaví, konzervativní, ale také naklonění novotám.

Většina lidí ze Západu stále zjišťuje, že se jim nedaří Japonsko chápat. Když se o něm pokusí napsat knihy, jsou tato díla japonskými učiteli odmítána jako povrchní a nesprávná. Mnoho Japonců by souhlasilo s učitelem, který poznamenal, že „abyste dokázali ocenit jemné odstíny japonského uvažování, musíte se Japoncem narodit“, a všichni pedagogové a podnikatelé, jež zpovídal Kosaku Jošino, „považovali za nemožné, aby se cizinci naučili chovat se a myslet jako Japonci“. Když se ale nezasvěcení zeptají, v čem dělají chyby a jak by bylo správné se chovat, dotazovaní mlčí. Jak mi to podal Keniči, Japonsko je jednostranným zrcadlem, z něhož se Japonci mohou dívat ven, do něhož se však nemohou podívat nezasvěcení. Jako by bylo světem, jemuž dokonce i ti uvnitř zrcadla mají problém porozumět.

Podruhé jsme jeli do Japonska v červenci 1993 a i tehdy jsme vedli rozhovory, jež nás obohatily. Večer za večerem i při dlouhých cestách po Japonsku za zázraky Kjóta, Ise, Nikkó a dalších míst se nám naši přátelé trpělivě pokoušeli odpovídat na mnoho otázek a Japonsko nám přiblížit.

Myslím, že tehdy jsme začínali chápat, jak do sebe některé části japonské skládačky zapadají, a nabývali jsme sotva patrného dojmu, že v ní panuje řád a že jí můžeme porozumět. Vycházeje ze svých dřívějších poznámek, rozepsal jsem se o mnoha různých stránkách japonských dějin a kultury, o majetku, právu, příbuzenských vztazích, politice a hospodářství a srovnával jsem Japonsko s Čínou a Evropou. Při hlubším studiu základů japonských dějin ve srovnání se Západem jsem začal chápat, proč se Japonci stali tak odlišnými a jaké vnitřní síly se na tom podílely. Pořád jsem se nacházel v „říši za zrcadlem“, ale cítil jsem, že to, co jsem vnímal jako její kulturu, začíná dávat o něco větší smysl.

To je druhá fáze běžné zkušenosti antropologa, jež následuje po „kulturním šoku“. Po několika měsících dokážete částečně předvídat chování, rozumíte, proč někdo řekne určitou věc, a začínáte chápat základní gramatiku společnosti. Nevidíte už jenom zmatek na povrchu, ale i uspořádanější proudy, které společností protékají. Tento proces obvykle zabere nějakou dobu a u mě to v případě Japonska trvalo zhruba čtyři roky.

Třetí fáze sestávala z dalších pokusů proniknout pod povrch Japonska. Výsledkem byla kniha, jež srovnávala ekologii, osídlení a materiální život v Japonsku a v Anglii po dobu jednoho tisíciletí. Napsal jsem i knihu, porovnávající myšlenky dvou věhlasných teoretiků, F. W. Maitlanda z Anglie a Jukičio Fukuzawy z Japonska, o vzniku moderního světa. Podílel jsem se také na vytvoření pásma televizních pořadů, jejichž součástí bylo natáčení v Japonsku a debata o hlavních rysech japonské společnosti a historie. Se zesnulým Gerrym Martinem jsem prostřednictvím dlouhých rozhovorů, seminářů a vzájemné korespondence pracoval na vytvoření modelu shod a rozdílů mezi Japonskem a Západem.

Závěrečná fáze se dostavila, když jsme se s Keničim a Tošiko pokusili poskládat kousky té skládačky do této knihy – léto diskuzí a psaní, častých schůzek s tuctem nejvybranějších japonských učenců na jaře 2006 a konečná syntéza na sklonku téhož roku.

Cestu k japonskému zrcadlu a za ně komplikují tři myšlenkové směry, jež se zvláště výrazně rozvinuly v posledních čtyřiceti letech a jež si navzájem protirečí. Jsou to japonský kulturní nacionalismus zvaný *nihondžinron* a jeho opak *antinihondžinron*, orientalismus a okcidentalismus, relativismus a postmodernismus. Čtenáři si musejí být vědomi jistých zkreslení, jež tyto postoje vnášejí do každého psaní a čtení o Japonsku.

Stejně jako všichni ostatní lidé se i Japonci vždy zajímali o svoji identitu. Po mnohá staletí se ti, kteří na tomto poli báдали, srovnávali s Čínou a Koreou. Od padesátých let devatenáctého století, kdy se

Japonsko začalo poměřovat s agresivním a mocným Západem, prošli jeho obyvatelé různými stádii sebeuvědomování. Někdy se považovali za úplně stejné, jako jsou lidé ze Západu, jindy za velice odlišné – v závislosti na politických a hospodářských vztazích.

Po druhé světové válce byla japonská představa o sobě samých značně otřesena. Nicméně jak znovu budovali hospodářství, začali na sebe Japonci nahlížet nejen jako na společnost modernizující se, ale také se přizpůsobující Západu. V šedesátých a sedmdesátých letech minulého století pak řada spisovatelů přebírala myšlenky ranějších autorů, kteří zdůrazňovali japonskou jedinečnost, a přispěli tak k teorii podstaty japonskosti neboli *nihondžinron*.

Nihondžinron je zčásti kulturní reakcí těchto spisovatelů na „etnocentrický univerzalizmus“ jistého angloamerického myšlenkového směru. Jako na mnoha jiných místech světa i v Japonsku si někteří lidé připadají ohroženi moderním trendem, který velí vyhovovat institucím a hodnotám Západu. Cítí se být pod tlakem, aby opustili svou vlastní kulturu a přijali fakt, že se nijak neodlišují, vyjma těch ohledů, jež jsou považovány za „zpátečnické“. Proti tomu se *nihondžinronští* myslitelé postavili prohlášením, že Japonci skutečně jsou jiní a jedineční a že by měli být na svou „tradiční“ kulturu hrdí.

Tato debata a předválečné ultranacionalistické proklamace japonské jedinečnosti namířené proti Západu popisování Japonska ještě ztížily. Někteří spisovatelé *nihondžinronu* ovšem skutečně nadřazenost své země hlásali a zdůrazňovali někdy, že je jedinečná velmi osobitým způsobem. Čas od času dokonce naznačovali, že je tomu tak díky jejímu genetickému a rasovému dědictví.

To na oplátku vedlo k mocnému protiútoky na tuto ideu. Dokladem je *Mýtus japonské jedinečnosti* Petera Dalea, který odhaluje řadu sporných otázek v literatuře zabývající se „jedinečností Japonska“. Umírněněji tento fenomén a jeho kořeny analyzuje Kosaku Jošino ve svém *Kulturním nacionalismu v současné Japonsku*. Peter Dale shrnuje východiska *nihondžinronu* následovně:

„Zprvé bezvýhradně předpokládají, že Japonsko je kulturně a společensky stejnorodou rasovou entitou, jejíž podstata zůstává od prehistorických dob po současnost prakticky nezměněna.“ Zastávám názor, že toto východisko je nepřijatelné, jak tvrdí Dale a jiní. Pocho- píme, že Japonci nejsou homogenním národem ani v prostoru ani v čase a že kořeny jejich původu se nacházejí po celé Asii.

„Zadruhé vycházejí z předpokladu, že Japonci se radikálně liší od jiných známých národů.“ Že se Japonci liší od sousedních a vzdále- nějších zemí, vyjde v této knize najevo. Mají ovšem také mnoho rysů s jinými společných.

„Zatřetí jsou vědomě nacionalističtí, vykazují konceptuální a proce- durální nevraživost vůči jakémukoli způsobu analýzy, u níž se dá před- pokládat, že vychází z vnějších nejaponských zdrojů.“ – Takový postoj vůči externí analýze je pro komparativního antropologa samozřejmě nepřijatelný a celá tato kniha je vlastně popřením tohoto názoru.

Dovolte mi, abych rovnou uvedl, že mé výchozí předpoklady se ne- shodují s těmi, jež zastává *nihondžinron*. Japonsko není nadřazené, není výtvozem rasové či kulturní jedinečnosti, ale spíše prací histo- rických hybatelů a náhod. Pokud však odmítáme krajní tvrzení i veš- keré diskuze o japonské výjimečnosti, vznášené buď Japonci, nebo jinými, pochopení Japonska tím znemožňujeme.

Při kritizování výstřelků *nihondžinronu* si musíme dávat velký po- zor, abychom nepřeháněli snahu vydat se opačným směrem, neboť to vyvolává jen odpovídající odezvu. Také to zkresluje skutečnost. Mezi kulturami skutečně existují důležité rozdíly. Měli bychom být připra- veni je spíše přijmout, než předstírat, že jsou iluzemi. Také bychom neměli být tak přesvědčeni o vlastní nadřazenosti, že bychom si jich ani nevšimli.

Kdybychom se snažili Japonsko posuzovat tak, aby to vyhovova- lo našemu způsobu myšlení, a domnívali bychom se například, že je pouze další „postmoderní“ společností, popírali bychom tím jeho oso- bitost. Musíme připustit možnost, že Japonsko může být opravdovou alternativou západní civilizace, již většina čtenářů důvěrně zná.

Pro tuto chvíli si chci ponechat právo volby zdržet se soudu. Doufám, že se vydám zlatou střední cestou. Na jedné straně stojí krajní *nihondžinron* a na straně druhé krajní *antinihondžinron*. Oba mají svá úskalí. Já se nepřikláním ani k jednomu. Nejsem Japonec, ani se Japonska nebojím. Rád bych zhodnotil, co jsem se o Japonsku dozvěděl, aniž by mě sužovaly obavy, jestli jsou mé závěry politicky korektní, nebo naopak. Mám v úmyslu prozkoumat hlavní otázky: Jak dalece je Japonsko jedinečné, pochopitelné? Jak odpovídá vnějším (západním) teoriím? Pokud je jedinečné, potom v čem? Jak Japonci tuto jedinečnost uchránili před vlnami invazí? Do jaké míry je japonská kultura kontinuální? Jaké jsou dopady obrovských přeměn počínaje šedesátými lety? Jak to ovlivňuje chápání našeho vlastního světa a lidstva obecně?

Nezaujatému pohledu na Japonsko brání i „orientalismus“ i „anti-orientalismus“. Od prvních setkání s Japonskem v šestnáctém století zahájili západní myslitelé a cestovatelé dlouhou tradici zobrazování japonských národních stereotypů. Tato zobrazování většinou nebyvají ničím podložená, přesto na ně často narážíme v reklamách i jinde: třešňové květy, chryzantémy, čajovny, samurajští válečníci, zápasníci sumó, gejši a spousta dalších kulturních stereotypů nám zanášejí představivost a je opravdu hodně těžké je vytěsnit nebo se jim vyhnout. K těmto pokřiveným představám přispívá i samotné Japonsko, když se z tržních či nacionalistických důvodů snaží předkládat samo sebe jako jedinečnou, starobylou a exotickou zemi.

Použití metafory „zrcadla“ při psaní o Japonsku může být chápáno jako podporování „orientalistické“ tendence. Ve skutečnosti je mým úmyslem dosáhnout toho, abychom si uvědomili, že i když samozřejmě můžeme být oslněni vnějšími odrazy vlastních nadějí a strachů a můžeme mít sklony vytvářet si „jiné“, lépe vyhovující, je také možné oprostít se od některých našich předsudků, vymanit se ze samolibosti a vnořit se pod povrch, za zrcadlo. Nicméně tento úkol je ztížen i tendencí, které jsem si nebyl plně vědom, ani když jsem se do Japon-

ska vydal, ani když jsem po patnácti letech začal psát tuto knihu. Je jí předpojatost, již se proviňují mnozí lidé ze Západu. Dala by se nazvat opakem orientalismu, tedy „okcidentalismem“.

Na těchto stránkách jsem si dal za úkol ukázat, že Japonsko pozorované z perspektivy Západu, byť si v mnohém odporuje a protičečí, a tím vyvrací mnohé z našich hluboko zakořeněných domněnek, jako celek funguje velice dobře. Pokoušíme-li se ale něco takového tvrdit, může to být chápáno jako opak orientalismu. Jak vyložím podrobněji, až japonské zrcadlo opustíme, setkání s Japonskem jsem popsal zčásti v duchu „utopistické“ tradice myšlení, která je význačným rysem západního uvažování přinejmenším od dob *Utopie* Thomase Morea z počátku šestnáctého století. Jinými slovy jsem knihu poskládal tak, aby kromě jiného zpochybňovala některé zakořeněné, „přirozené“, nezpochybnitelné rysy euroamerického pohledu na svět.

Když svým přátelům říkám, že jsem napsal knihu, abych „Japonsku lépe porozuměl“, jsou často překvapeni. Nevím snad, jak skepticky na takový počín tolik lidí v dnešní době pohlíží? Někteří tvrdí, že „jiné“ nemůžeme poznat, neboť nemůžeme uniknout svému vlastnímu škatulkování. Jiní říkají, že vytváření takových entit jako „Japonsko“, zploštění času, vesmír, společenská třída, pohlaví a další, je směšné. To jsou argumenty, které se nedají přehlížet. Porozumění je skutečně omezené, je ho pouze buď méně, nebo více a nemohu tvrdit, že naprosto „rozumím“ sám sobě, natož potom druhým. Je také pravda, že tu hrozí nebezpečí vytváření něčeho, čemu říkáme „Japonsko“ a dáváme tomu trvalou podobu.

Povzbuzení jsem čerpal ze studií v knihách Alexise de Tocquevillea *Demokracie v Americe* a *L'Ancien Régime* (o předrevoluční Francii) a z roztroušených záznamů, jež během života nastřádal a které ve výsledku daly vzniknout další knize o Anglii a prohloubily naše znalosti tří civilizací. Tocquevilleovi se to podařilo, i když uznával, že porozumět jiné civilizaci je do určité míry nemožný úkol. „Máte pravdu, když říkáte, že cizinec nemůže chápat svérázné rysy anglické

povahy. Tak je tomu v případě většiny zemí,“ poznamenal. Jinde napsal: „Každý národ má svébytnou fyziognomii, již lze vidět na první pohled a jež se dá jednoduše popsat. Když se poté pokoušíte proniknout hlouběji, narážíte na skutečné a nečekané potíže; postupujete tak pomalu, že vás to přivádí k zoufalství, a čím dále se dostáváte, tím více pochybujete.“

Tocqueville nicméně vytrval a věřil, že odhalil základní principy, na nichž byla Amerika jeho doby postavená:

V Americe vycházejí všechny zákony víceméně ze stejné myšlenky. Dalo by se říci, že celá společnost je založena na jedné jediné skutečnosti: všechno vychází z jediného základního principu. Amerika by se dala přirovnat k rozlehlému lesu protkanému obrovským množstvím cest, jež se všechny sbíhají do jednoho místa. Jakmile ten střed najdete, můžete vmžiku spatřit celý plán.

Následující generace zjistily, že nám jeho záznamy, stejně jako záznamy Hippolytea Tainea v *Poznámkách o Anglii* anebo George Orwella ve *Lvu a jednorožci*, přinášejí hlubší porozumění. Veškerý příměr i vzájemné pochopení se stávají nemožnými, pokud zastáváme krajní relativistické či postmodernistické stanovisko, totiž že není možné, a tudíž ani smysluplné snažit se pochopit „jiné“. Pokud zaujímáme tento postoj, stavíme se proti vlastní zkušenosti, kterou nám přináší každodenní styk s nejrůznějšími lidmi.

Když mluvím o „chápání“ Japonska, nenárokuji si, že jsem tu zemi sám plně pochopil nebo objasnil. Pokusil jsem se o to, co si jako svůj cíl vytyčují mnozí antropologové. Snaží se přiblížit nám jiné kultury tím, že je prostřednictvím svých kategorií a symbolů popíší, pokud možno co nejvíce zevnitř. Dosáhneme-li toho alespoň částečně, umožníme tím lidem s velmi odlišnými úhly pohledu ocenit a pochopit, o co se jedná. Věřím, že je to možné jedině tehdy, když Japonsko zasadíme do širokého srovnávacího rámce. To znamená, posuzujeme-li

ho spolu s dalšími civilizacemi a společnostmi. Potřebujeme se dívat na „Japonsko“ z širšího úhlu, vnímat ho z pohledu uplynulých tisíciletí i jako ucelenou civilizaci se specifickými organizačními principy, o nichž se zmiňoval Tocqueville.

Při zkoumání Japonska, ať už zdálky či zblízka, si můžeme vzít na pomoc vlastní představivost a životní zkušenosti. Pomohou nám porozumět hmotnému i duchovnímu světu civilizace, která je nám neznámá. Neznámé záležitosti můžeme emocionálně i intelektuálně uchopit tak, že je alespoň částečně uvedeme do souvislosti s tím, co je nám známé.

Dokážeme-li se ve svých srdcích a myslích vžít do situace druhých, a tak pochopit jejich skutky a rozhodnutí, můžeme dosáhnout skutečného porozumění. Takové okamžiky, kdy zapojujeme vlastní fantazii, všichni každodenně prožíváme, když se díváme na televizi, hrajeme počítačové hry, komunikujeme s dětmi, čteme román anebo mluvíme s přáteli, jsou součástí naší úžasné, ale reálné schopnosti, kterou jako lidské bytosti máme. A sice chápat věci mimo nás samé, a tím dočasně potlačit neochotu uvěřit. Činíme-li tak, naše chápání se prohlubuje.